

УДК 050.484-053.2=112.28(477)"192"

Юлія Сахневич,
науковий співробітник Державного архіву друку
Книжкової палати України

Журнал для дітей "Фрейд" видавництва "Культур-Ліга" (за матеріалами Державного архіву друку Книжкової палати України)

У статті розглянуто одне з періодичних видань на їдиш — ілюстрований журнал для дітей "Фрейд", що видавався у 1920-х роках "Культур-Лігою"; зроблено акцент на періодичних виданнях цього видавництва. Журнал "Фрейд" вперше введено до бібліографічного обігу.

Ключові слова: періодичне видання, журнал, дитячі періодичні видання, їдиш, "Культур-Ліга", журнал "Фрейд", комуністична ідеологія, пропаганда.

Київська єврейська організація "Культур-Ліга" вела активну просвітницьку та культурну діяльність у 20-х рр. ХХ ст., що не обмежувалася теренами України, імперської Росії чи згодом Радянського Союзу, а охопила весь світ, де розмовляли на їдиш. Сьогодні багато говорять про "феномен Культур-Ліги", про її модерністські впливи не тільки на національне мистецтво, а й на світове мистецтво загалом. Завдячуючи своєму новаторству та значимості, вона стала своєрідним культурним брендом усього східноєвропейського єврейства. Як відомо, цілісний архів організації не зберігся, окремі матеріали знаходяться в архівних та бібліотечних установах Києва, Москви, Нью-Йорка (ІВО-Інститут), інших міст, що ускладнює здійснення комплексного дослідження її діяльності. Державний архів друку Книжкової палати України є унікальною установою, де зберігається найповніша колекція друкованої продукції видавництва "Культур-Ліга" — книги, брошури, періодичні видання (газети, журнали), що дає змогу науковцям досліджувати видавничу роботу організації [8], її діяльність загалом.

У радянські часи про неї майже нічого не було відомо. Натомість внесок Ліги в історію і культуру європейського єврейства, України зокрема, — надзвичайний. Останнім часом ця ситуація змінилася — вийшли друком кілька книг, безпосередньо пов'язаних із "Культур-Лігою" [1]. У 2007/2008 рр. у Національному художньому музеї була представлена художня виставка, присвячена творчому доробку митців організації, на якій музей репрезентував власні фонди, експонати з інших музеїв, приватних колекцій (у тому числі книжкову продукцію, періодику). "Культур-Ліга" була предметом дослідження київського краєзнавця-історика М. Рибаківа, творчість художників "Культур-Ліги" вивчав російсько-ізраїльський історик, мистецтвознавець Г. Казовський. Про неї згадують у монографіях, присвячених історії та культурі східноєвропейського єврейства в ХХ ст., культурі їдиш в Радянському Союзі¹.

"Культур-Ліга" (קולטור ליגה) була однією з наймасовіших єврейських просвітницьких організацій. Створена у Києві в 1918 р. як неупартійна організація, метою діяльності визначала формування, розвиток та масове поширення нової світської єврейської культури мовою їдиш. Організація мала власну структуру — наприкінці 1918 р. вже діяли освітня, бібліотечна, художня (з художньою студією та музеєм), музична, театральна, літературна, статистична секції, єврейський архів. У місті були засновані єврейські школи з викладанням на їдиш, дитячі садочки, гімназія, вчительська семінарія, перший Єврейський Народний Університет. У 1920 р. засновано видавництво "Культур-Ліга", яке займалося книговидавництвом мовою їдиш, а також випускало власну періодику (журнали, газети).

Зі зміною влади в Україні відбулися зміни і в організації, яка з грудня 1920 р. стала підпорядковуватися Євсекції. Далі (з 1921 р.) зазначимо про її цілковиту "більшовизацію" — відбулися реорганізація особового складу², принципів роботи, кардинальні зміни в усіх напрямках діяльності (у видавничій зокрема). "Культур-Ліга" перетворилася на інструмент радянської культурної політики в єврейському середовищі. Націоналізовано більшість інституцій, що належали Лізі, — вони були "передані" Євсекції Наркомосвіти. Організація повністю перейшла на рейки радянської ідеології. Це, зрештою, позначилося на видавничому репертуарі та "форматі" періодики.

Метою статті є привертання уваги до одного з малодосліджених аспектів видавничої діяльності "Культур-Ліги" в Україні, а саме — її періодичних видань (зокрема, журналів). Адаже періодика є унікальним історичним джерелом, що містить офіційні матеріали, оперативну інформацію і статті з актуальних суспільно-політичних, наукових, мистецьких та інших питань, літературно-художні твори, рекламу

Jews in Eastern Europe. / Ed. Benjamin Nathans, Gabriella Safran. (Pens. Press, 2008); Jews and Diaspora Nationalism. Writings on Jewish Peoplehood in Europe and the United States. / Ed. Simon Rabinovitch, (2012) etc.

² Навесні 1921 р. члени ліквідованого Центрального комітету "Культур-Ліги" — М. Зільберфарб, Н. Майзель, А. Літвак та ін., не погоджуючись з новою ідеологічною лінією, переїхали до Варшави, де взяли участь у створенні нових філіалів Ліги. Там же було створене однойменне видавництво.

¹ Zvi Y. Gitelman. Jewish Nationality and the Soviet Politics (N. Y., 1972); David Shneer. Yiddish and the Creation of Soviet Jewish Culture, 1918—1930 (Cambridge, 2004); David E. Fishman. The Rise of Modern Yiddish Culture (Pittsburgh, 2005); Culture Front: Representing © Сахневич Ю., 2014

тих часів тощо. Вона може надати додаткову інформацію про діяльність як самої організації, так і органів, яким вона підпорядковувалася, епоху та обставини, в яких існувала, а також — якість, мету, методи і засоби її роботи, цільову аудиторію тощо. Дитяча періодика в цьому контексті грає особливу роль, адже виступає потужним соціотворчим фактором, основним засобом виховання маленьких громадян.

Таким чином, у видавництві "Культур-Ліга" в різні періоди діяльності виходили такі періодичні видання: спеціалізований педагогічний щомісячний журнал "Шуль ун лебн" (שול און לעבן, Shul un Lebn, "Школа і життя", орган єврейського демократичного об'єднання учителів, Київ, 1918—1920: 1918 — № 1, 1919 — №№ 4/5, 6/7, 1920 — №№ 10, 11); критико-бібліографічний журнал "Біхер-Велт" (ביכער וועלט, Biker-velt, "Книжковий світ", Київ 1918—1921. 3 березня 1921 р. видавався вже у Варшаві місцевим відділенням "нової" "Культур-Ліги", редактор — Нахман Майзель). Два зазначені вище журнали відсутні у фондах Книжкової палати України. А також — щомісячний дитячий журнал "Фрейд" (פרייד, Freid, "Радість" (1922—1925); "Ратнбілдунг" (ראטנבילדונג, Ratnbildung, "Радянська освіта"; Харків (Центрвидав³) 1928—1937, педагогічний щомісячник, орган НКО УСРР, редактор — Елі Співак в 1929—1931 рр. 3 № 9/10 1928 до № 4 1931 р. виходив у видавництві "Культур-Ліга"); "Педагогішер бюлетен" (פּעדאגאגישער ביוּלעטען, Pedagogischer Buletten, "Педагогічний бюлетень", щомісячний зошит (1922—1923 рр., № 1—6); "Октяберл" (אָקטאָבערל, Oktiaberl, "Жовтень", ілюстрований місячний журнал для жовтенят (Київ, "Культур-Ліга", 1930, 1931; виходив в 1930—1940, з 1931 р. — в інших видавництвах, з № 1, 1939 називався "Зай грейт!"/"Будь напоготови!"); "Шрифтн" (שריפטן, Shriftn, "Твори", 1928 р. Т. 1. — виданий "Культур-Лігою" для Кафедри єврейської культури при ВУАН збірник наукових записок із літературно-критичними статтями з мови, фольклору і літератури їдиш, вийшов лише один том); "Пролетаріше фон" (פּראָלעטאַרישע פּאָן, Proletarische fon, "Пролетарський прапор", політично-громадський літературно-художній двотижневий журнал, виходив 1928 р., №№ 1—14).

У статті особливу увагу звернемо на дитячий журнал "Фрейд", про який майже немає відомостей у довідковій літературі, лише окремі побіжні згадки в пресі 1920-х років, енциклопедичних біографічних довідках діячів єврейської культури першої половини ХХ ст., що співпрацювали з ним. Відсутня інформація про журнал і в авторитетних бібліографічних довідниках [3; 4]. Натомість він є цікавим об'єктом дослідження, з огляду на зміст матеріалів, якість оформлення і те, що фактично був тоді єдиним журналом для дітей мовою їдиш на території всього Радянського Союзу.

Період, коли виходив часопис, як зазначалося вище, був переломним у житті "Культур-Ліги" — старі кадри організації, її ядро, покинули місто, інфраструктура організації перейшла до рук єврейських комуністів, її відділення повністю підпорядкувалися новим радянським бюрократичним органам, що визначило й подальшу ідеологічну лінію журналу.

Отже, ілюстрований журнал "Фрейд", виходив у Києві в 1922—1925 рр. у видавництві "Культур-Ліга", в 4-й друкарні державного тресту "Київ-друк", на їдиші. Обсяг номеру варіювався залежно від частоти видання — від 24 до 53 сторінок, тиражі коливалися від 2 тис. пр. на початку виходу журналу до 2,5—3 тис. пр. Порівняно невеликі тиражі журналу не могли забезпечити всіх бажаючих, тому здебільшого він надходив до бібліотек, навчальних та виховних закладів. Та й не кожна дитина тоді могла дозволити собі таку розкіш. "Фрейд" виходив з періодичністю один раз на місяць, але

іноді рідше — раз на два місяці. Загалом вийшло 17 номерів журналу (1922 — №№ 1, 2: орган Київ. губ. євр. бюро, бюро учителів; 1923 — №№ 3/4, 5/6, 7, 8, 9, 10: з № 5/6 орган Центр. євр. бюро при НКО; 1924 — №№ 11, 12, 13, 14, 17 — № 15/16 відсутній в Державному архіві друку Книжкової палати України; 1925 — №№ 18, 19, 20). 1925 р. вийшов останній — № 20 (червень—липень), наприкінці номеру було вказано, що журнал перевіряється і відтепер абоненти журналу "Фрейд" будуть отримувати московський журнал "Піонер". Відтоді його видання не поновлювалося.

Наприкінці кожного номеру зазначалася ціна журналу. Коштував він 30—35 коп. (золотом) за екземпляр у роздрібній торгівлі в Києві та провінції, для колективного абонемента (не менше 10-ти примірників) при попередній оплаті — 24 коп. (золотом) за екземпляр; річний абонемент коштував 2,40 руб., на півроку — 1,80 руб [7, № 12, с. 37].

Один із випусків "Пролетарської правди" містить замітку про цей часопис: "Потребность в детском журнале на еврейском языке — большая. Как никогда, разбужена сейчас детская мысль, пытливо ищущая ясных и доступных ее пониманию ответов. Кругом огромный мир живой и мертвой материи, сложных общественных явлений. Нужен поводья, который, озаряя все лабиринты природы и жизни, повел бы детей вперед к свету и знанию.

На этом пути легко поскользнуться, впасть в сентиментально-патетический тон былых "рождественских рассказов" в духе Клавдии Лукашевич. С журналом "Фрейд" этого не случилось, он сразу нашел нужный и правильный тон. Все элементы социального воспитания, из которых ныне складывается наша трудовая школа — коллективное начало самостоятельности, трудовые процессы, научный анализ "мировых загадок" и свободное, непринужденное восприятие мира художественного творчества составляет содержание "Фрейда".

Отчетные 9 номеров журнала изобилуют увлекательным для детского миропонимания научным и художественно-беллетристическим материалом. Ничто не проходит мимо журнала: и Конгресс Коминтерна, и землетрясение в Японии, и постройка воздушного флота, и Красная Армия. Стихи и поэмы Гофштейна, Резника и Фефера, как и мастерские сказки редактора журнала тов. Лурье, являются образцом художественного творчества для детей.

Не менее ценна живая связь редакции журнала со своими маленькими читателями, письма детей в редакцию, целая сеть кружков, организовавшихся вокруг журнала. "Фрейд" — действенный проводник нового сознания в детский мир, — должен быть поддержан нашими культурно-просветительными органами" [6]. Журнал справді користувався державною підтримкою — отримував матеріальну допомогу від Нарккому освіти УСРР, передплачував держуктановами (Головсоцвихом та ін.) [1, с. 129, 130].

Замітка, мовою того часу, дає йому чітку оцінку і формулює мету журналу — бути "дієвим провідником нової свідомості в дитячий світ, вести до світла і знань".

Часопис мав на меті провадити освітню, виховну та пропагандистську роботу серед єврейських дітей віком 12—14 років, хоча містив матеріали і для дітей молодшого віку [1, с. 129]. Тематично він поділявся на рубрики: 1) беллетристика (проза, поезія, переклади), 2) наука і техніка (з підрубрикою "Вісшафт наес"/"Наукові новини"), 3) природознавство (підрубрика "Юнген натураліст"/"Юний натураліст"), 4) громадсько-політичне життя (статті, біографії), 5) дитячий рух (статті й кореспонденція про організацію "Юний Спартак"/"Юнген Спартак"), 6) ігри, ребуси та математичні завдання, 7) рубрика "Ба унз кіндер"/"Біля наших дітей" (друкувалися листи, кращі дитячі прозові та поетичні твори, замітки юних натуралістів), 8) реклама (короткі рецензії на нові книги та періодику, що вийшли друком за останній час)

³ Після ліквідації в 1930 р. видавництво "Культур-Ліга" перейменовано у "Центрвидав".

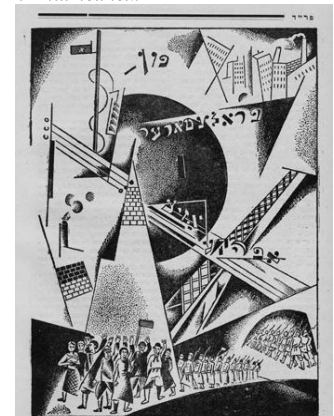
[7, № 8, с. 37]. Наприкінці кожного номеру редакція розміщувала звернення до читачів, в яких просила їх робити внесок у створення журналу — надсилати свої статті, твори, листи, відгуки, бути активними, ініціативними.

До редакційної колегії журналу входили помітні активісти ідишистського руху та обдаровані педагоги: головний редактор — Ноах Лур'є, один із членів та організаторів "Культур-Ліги", єврейський письменник, драматург, перекладач; відомий поет, письменник, драматург,

Ліпа Резнік і т. Гольмшток [1, с. 129]. Постійним художником-ілюстратором журналу "Фрейд" був авангардист Марк Епштейн [2, с. 43, 44; 3; 7, № 3—4, с. 1], викладач художньої студії "Культур-Ліги", директор згодом створеної на її базі Київської єврейської художньо-промислової школи. Він виконав і дизайн обкладинки для "Фрейду". Графічні ілюстрації Епштейна стали справжньою прикрасою журналу, який містив також фотографії, діаграми, схеми, малюнки, мапи.

Дизайн обкладинки, титульна сторінка та ілюстрації журналу "Фрейд", виконані М. Епштейном

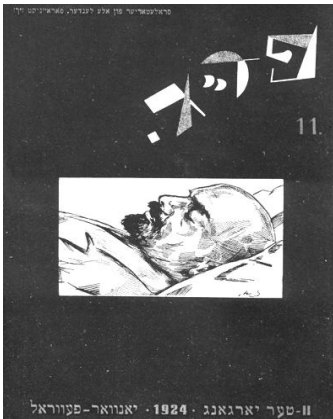
Ілюстрації М. Епштейна

Друкувалися на його сторінках вірші, оповідання, казки найпопулярніших єврейських дитячих поетів та письменників того часу — Д. Гофштейна, Л. Квітко, І. Кіпніса,

І. Фефера, Е. Фінінберга, М. Хащевацького, І. Добрушина, Л. Резніка, Н. Лур'є та ін. Друкувалися переклади творів Джека Лондона, Г. Веллса, П. Міля, Максима Горького та

інших письменників, уривки перекладу фіно-карельського поетичного епосу "Калевала" [7, № 10, с. 9—11; № 12, с. 12—15].

Журнал вміщує цікаві та пізнавальні замітки, статті з різних галузей знань: з історії та географії (наколосвітня подорож Магеллана [7, № 1, с. 16—18], подорож Амудсена, поділ Німеччини за Версальським договором з мапою та діаграмами [7, № 10, с. 21—23]), математики, фізики, механіки (прикладної та історії винайдення різних явищ та механізмів: підрубрика "Ді віхтікте моментн ін дер анвіклунг фун дер механік"/"Важливі моменти у розвитку механіки"), хімії, астрономії, прикладної агрономії, зоології (підрубрика "Неентер цу дер натур"/"Ближче до природи"), літератури (біографічні довідки діячів єврейської та світової літератури — І. Переца, Шолом Алейхема, П. Верлена). У ньому подаються не лише теоретичні матеріали, а й статті з практичного їх втілення — підрубрика "Що ви можете зробити самі" ("Як ви самостійно можете виготовити радіопристрій") [7, № 20, с. 25—28] тощо.

Обкладинка журналу "Фрейд" (№ 11, 1924) та ілюстрації номеру, присвяченого смерті В. Леніна

Робився на сторінках часопису акцент і на трудовому вихованні дітей — "Як працюють пролетарські діти в інших країнах" [7, № 10, с. 17] тощо.

Редакція журналу постійно боролася за збільшення читачької аудиторії журналу не тільки серед дітей робітників, а й серед дітей з вулиці (через мережу дитбудинків, школи-інтернати, бібліотеки; активно залучаючи дитячу комуністичну організацію "Юний Спартак"). Закликали читачів популяризувати його і серед дітей, що входили до релігійних громад та навчалися в релігійних школах — хедерах та ешивах, таким чином намагаючись зменшити вплив сім'ї та громади, натомість зміцнити вплив комуністичної ідеології. Для визначення діапазону поширеності журналу створювали спеціальні комісії ("рей-комісії"). Організовували специфічні акції — "кіндер-морган" (дитячі ранки), де відбувалися "суди" над "нечитачами" журналу "Фрейд" ("а геріхт іберн ніт-лезер фун журнал Фрейд"), на яких проводили ідеологічну обробку дітей (у кращих радянських традиціях — їх публічно сварили перед аудиторією, проте залишали шанс виправитися). Вхід на подібні заходи був платний, коштував 3 рублі. Потім можна було обміняти 3 квитки на 1 екземпляр журналу. Окрім таких судів, проводили і "літературні суди" (щось на кшталт літературних вечорів), під час яких аналізували той чи інший твір, шукаючи соціально-політичні зв'язки та підтексти в сьогоденні.

"Фрейд" дбав про власну якість, актуальність та доступність для малого читача, для цього підтримував із ним безпосередній зв'язок. В одному з номерів (№ 12, 1924 р.) залишилася вкладка опитувальної анкети, в якій читачам пропонувалося вказати своє ім'я, стать, вік, місто проживання, які номери "Фрейду" прочитані, що саме сподобалося, що не сподоба-

Окремим блоком можна виділити статті комуністично-пропагандистського спрямування, окрім відзначених у "Правді": про Паризьку Комуну, революцію в Росії 1905—1907 рр. ("Повстання на броненосці "Потьомкін"), Жовтневу революцію (уривки з книги американського журналіста соціаліста Дж. Ріда "Десять днів, які сколихнули світ"), Перше травня, Чапаєва, Сунь Ятсена, Громадянську війну в Україні, звільнення селянсько-робочих мас від буржуазно-імперіалістичного гніту, комуністичний рух у світі ("Комуністичні дитячі організації в Німеччині") тощо. У 1924 році вийшов траурний номер, у зв'язку зі смертю В. Леніна (№ 11, січень—лютий), повністю присвячений вождю, зі статтями про його життя, рубрикою "Діти про смерть Леніна" (номер ілюстрований Марком Епштейном). Загалом велика увага приділялася життю та діяльності ідеологів і діячів комуністичного руху — В. Леніну, К. Марксу, К. Лібкнехту, Р. Люксембург та ін. Статті несли не лише інформативний характер, в особах цих діячів журнал намагався дати дітям позитивний приклад для наслідування.

лося, що було незрозуміло, які малюнки, креслення сподобались чи навпаки, загальна думка про журнал. Редакція намагалася вести зі своїми читачами живий діалог, донести власну думку до кожної дитини, цікавилася їхніми враженнями, що, напевне, враховувалося при формуванні наступних номерів.

У редакцію журналу писали не тільки школярі, а й вихованці дитячих будинків, шкіл-інтернатів, навіть дитячих колоній (стаття про виставку, присвячену поету Ошеру Шварцману, в дитячій колонії в Малахівці (Підмосков'я) [7, № 8, с. 24]. Часопис мав всеосяжну поширеність і популярність, незважаючи на невисокі тиражі, — дописували діти не тільки з України, а й з інших міст та республік Радянського Союзу.

Таким чином, журнал "Фрейд" не був ординарним радянським часописом. Хоча він прагнув виховувати політично-підкованих "нових" громадян " нової " держави, разом із тим дбав про високе естетичне, літературне, наукове виховання малих читачів. У ньому відчувається неконформістська аура "Культур-Ліги" (завдячуючи ілюстраціям М. Епштейна, творам модерних ідишистських літературів), яскраво виражений єврейський індивідуалізм. Він являє собою цікавий матеріал для детальнішого дослідження істориків, педагогів, культурологів, соціологів.

Список використаної літератури

1. *Правда історії: діяльність єврейської культурно-просвіт. організації "Культур-Ліга" у Києві (1918—1925)*: зб. док. і матеріалів / уклад. М. О. Рибаків. — 2-е вид., виправл. і доповн. — К.: Київ, 2001. — 207 с. — Подано 200 док. (Перше видання — 1995 р.).
2. *Культур-Ліга. Художній авангард 1910—1920-х років.* / уклад. Г. Казовський. — К.: Дух і літера, 2007. — 214 с.: іл.
3. *Г. Казовський. Книжкова графіка митців Культур-Ліги*: (худ. Пінхас Фішель). — К.: Дух і літера, 2011. — 240 с.: іл.

4. *Періодичні видання УРСР, 1918—1950. Журнали* : бібліогр. довід. — Х. : Вид-во Кн. палати УРСР, 1956. — 464 с.
5. *Євреї в Україні* : наук.-допом. бібліогр. покажч. : у 2 ч. / Кн. палата України — К. : Книжкова палата України. — Ч. 1. — 1999. — 186 с. ; ч. 2. — 2000. — 242 с.
6. "Фрейд" — журнал для детей, издаваемый "Культур-Лигой" // "Пролетарская правда", 1924, 23 ноября, № 268 (683). — Режим доступа: http://jewukr.org/observer/co2003/page_show_ru.php?id=2275. — Загл. с экрана.
7. פרייד. זשורנאל פאר קינדער, גייט ארויס אלע ביידעש. \צענטראלע אידביורא בא פולקאמבילד. ק. קאאפעראטיווער פארלאג "קולטור ליגע". \ 1922 # :1,2 ;1925 :17,16\15,14,13,12,11 # :1924 ;10,9,8,7,6\5,4\3# :1923 .20,19,18 #.
8. *Н. Дехтярьова. Діяльність видавництва "Культур-Ліга" (1918—1932) в Україні* / Н. Дехтярьова, В. Журавльова // Вісник Книжкової палати України. — 2000. — № 4. — С. 24—26.

В статье анализируется одно из периодических изданий на идиш, издаваемых в 1920-х годах "Культур-Лигой", — детский иллюстрированный журнал "Фрейд"; сделан акцент на периодических изданиях этого издательства. Журнал "Фрейд" впервые введен в библиографический научный оборот.

This article analyzes one of the periodicals in Yiddish, published in the 1920s by "Kultur-Lige" — a children's illustrated magazine "Freud". Generally, the author focuses on the periodicals published by this publishing house. Magazine "Freud" was first introduced to the bibliographic circulation.

Надійшла в редакцію 12 лютого 2014 року